

Funkcionális antiszemitaizmus

Észrevételek a Gerő-Romsics-vitához

„A tudomány nem gondolkodik.” Martin Heidegger ezen állítása, amely a *Was heisst Denken?* című előadás során hangzott el 1952-ben, a maga idejében meglehetősen nagy vihart kavart. Többnyire a filozófus tudomány iránti megvetését olvasták ki belőle. A mondat eredeti összefüggésében arra utalt, hogy a tudomány – itt Heidegger elsősorban a természettudományokra célozott – ugyan a létezőt (das Seiende) elemzi, magyarázza és fejt ki a maga kontextusában, de a létnek (das Sein) mint értelmezési horizontnak nem gondol utána. A tudomány számára tehát tematizálatlan marad az a jelentést adó, átfogó háttér, amely előtt kutatásának tárgyai, a létezők megjelennek. Ezért a tudomány számára nem válik önálló problémává saját értelmező tevékenységének a tárgyban rejlő forrása. Csak a tárggyal mint tárggyal kerül kapcsolatba, saját magát nem látja tárgyának és az egésznek az összefüggésében. Gondolkodáson persze Heidegger alapvetően a filozófiát érti, közelebbről a szinte lefordíthatatlanul kétféleltemű „Seinsdenken” fogalmát. Ez a kifejezés egyszerre jelenti, hogy a gondolkodás a létnek gondol utána, valamint hogy a gondolkodás a léthez „tartozik”: lét-történet.

*

Ha ezt a megállapítást – mutatis mutandis – lefordítjuk a történet-tudomány esetére, amely maga sem gondolkodik, lévén tudomány, a következő eredményre jutunk. A történet a múlt egy szeletének konkrét létezőit deríti föl, elemzi és magyarázza, de e tevékenysége közben ügyet sem vet arra, hogy mitől történelem egyáltalán, amit kutat – már azonkívül, hogy természetesen múlt. Értelmezési horizontja mindössze annyival tágabb a tárgyát képező események és személyek horizontjánál, hogy ő már tudja – vagy legalábbis tudni véli – a „csattanót”, az eseménysorokat lezáró végkifejletet. Utóbbival kapcsolatos értelmezői horizontja pedig megint csak nem tágabb ennek az átmeneti végkifejletnek a kortársaiénál. Aki már olvasott nagy ókorudóst, az pontosan érti, miről is van szó. Egy Mommsen vagy egy Burckhardt, Walter F. Otto vagy Kerényi, Buber vagy akár Assmann minden fontosabb során átüt, hogy egyrészt tisztán látják azt a történelmet, amelynek mindenkorai tétje az emberlét valamilyen jelentésének kibontakozása, másrészt nem csupán saját értelmezési horizontjuk előlőbbítól való függésének vannak tudatában, de annak is, hogy történetírói tevékenységük aktív alakító részese a fenti értelemben vett történelemnek.

Az egyéb hozzájárulóaktól most nagyvonalúan eltekintve a történet Romsics Ignác a Horthy-korszakot érintő munkásságát eddig három nagy erejű kritika érte: Gerő András két, a *galamus.hu*-n közzétett írása, Kovács M. Máriaéknak ugyanott és Bojtár Endrének az *ÉS*-ben megjelent cikke. Általán át nem látott okokból Romsics (*Antiszemita vagyok-e?*, *ÉS*, 2012/31., aug. 3.) kizárólag Bojtárnak válaszolt, ami főképp azért feltűnő, mert mindhárom szerző gyakorlatilag ugyanazt állítja, kritikáik nagyjából azonos szövegrészeket alapulnak, valamint éppen azok, akiket nem méltat válasza, szaktörténetesek, akik módszertani kifogásokat is emelnek. A magam részéről maradéktalanul egyetérték mind a két történet, mind Bojtár kritikájával, de megjegyzéseket értelemszerűen egyedül a Bojtárnak adott válaszhoz tudok fűzni.

Romsics így foglalja össze a maga elé tűzött feladatot: *A történetek célja és feladata: rekonstruálni a múltbeli állapotokat. Ennek során ügyelműk kell arra, hogy saját hangjukat megkülönböztessék*

2012. június 30-án a *galamus.hu*-n jelent meg Gerő András *Akadémikus antiszemitaizmus* című írása, amelynek fő állítása szerint Romsics Ignác munkáiban a magyar történetírás antiszemita hagyományai lelhetőek fel. Az írás vitát váltott ki, a *galamus.hu*-n A Gerő András által kezdeményezett Romsics-vita írásai dosszié címet kapta. A vita lassan két hónapja az *Élet és Irodalom*ban is folyik. (Emlékeztetőül a korábbi írások a megjelenés sorrendjében – Karsai László: *Megjegyzések a Gerő-vitához*; Bojtár Endre: *Antiszemita vagyok-e?*; Romsics Ignác: *Antiszemita vagyok-e?*; Ablonczy Balázs: *Teleki Pál antiszemitaizmusáról*; Lévai Júlia: *Lépések egy oldalösvényről*; Babarczy Eszter: *Zsidók pedig vannak*; Gyáni Gábor: *Trianon versus holokauszt*; Ungváry Krisztián: *„Horthy megítélése nem lehet vita tárgya, az csak elítélés lehet”*)

azoktól, akiket megszólaltatnak.” A második állításhoz még hozzáfűzi, hogy ezért használ idézőjelet. Az első mondatához pedig hadd fűzzünk hozzá mi egy kiegészítést: véleményünk szerint ez a restaurátor „célja és feladata”, a történészé – bár ezt is tartalmazza –, ám jelentősen meg is haladja. Hogy Romsics mennyire nem érti, miért is támadják kritikusai (és ebben a nem értésben sajnos a hozzá lojális értelmiségiek is a segítségére vannak), arra talánunk egy frappáns példát is válasz cikkében. Idézi saját munkájának (*Clio bűvöletében*, 2011, 359. o.) egyik, kritikusai által is rendre kipécéztet passzusát, amelyet most én is kénytelen leszek idézni, hogy hozzáfűzött megjegyzésem világos legyen. *„Az új politikai és kulturális elit egészéhez hasonlóan tehát a vezető történeteseken belül is megnőtt a zsidó származásúak aránya. A hatalom sáncain kívülre került, sőt gyakran durván diszkriminált régi értelmiségiek közül sokan ezért nemcsak az 1948 után kialakult kommunista diktatúrát, hanem annak történetírását is gyakran illették »zsidó« jelzővel.”* (Kiemelés tőlem, T.Gy.)

Miután leszögezi, hogy idézőjelekkel és stílusai megoldásokkal szinte kellőképpen megkülönböztette magát a diszkriminált régi értelmiségiek e vélekedésétől, finoman

Bojtár körmére koppint, hogy nem észlelt egy, a fentiekhez kapcsolódó lábjegyzetet. A jegyzet a néhai Szabó Miklóstól tartalmaz egy idézetet, akinek a rendszerváltás utáni SZDSZ-es pályafutását mellesleg Romsics röviden adatozza, de valamiért nem említi, hogy történész volt. A Szabó Miklóstól vett idézet, félek, itt arra hivatott, hogy lám egy SZDSZ-es is azt írta, amit ő, Romsics, hogy lehetne hát antiszemitaizmussal illetni az ő szövegét. Íme az idézet: *„1948–1953 között a régi értelmiség antiszemita érzelmű részének nézeteiben a »rendszer« általános megítélésében nagymértékben szerepet játszottak antiszemita elfogultságok. A rendszert mint rendszert »zsidó rendszernek« tartották.”* (*Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Atlantisz, 1989, 240. Kiemelések tőlem, T. Gy.)

Romsics saját szövegében a kommunista rendszer lezsidózásának fő oka a zsidó származásúak megnövekedett aránya és a régi értelmiségiek diszkriminálása (a logikai kapocs az általam kiemelt ezért szócska), Szabó Miklósnál pedig a régi értelmiség – már ezt megelőzően is fennálló – antiszemitaizmusa. Mivel szövegekkel dolgozó – mellesleg kiváló – történészről nem feltételezhető, hogy két hasonló tartalmú

mondat közt nem érzékel különbséget, szerintem ez a példa is azt bizonyítja, hogy vakfolttal állunk szemben, és csakugyan nem érti, miért kritizálja. Ez viszont teljes egészében Gerő álláspontját támasztja alá, aki hiába hangsúlyozta, hogy nem személyében tartja Romsicsot antiszemita (szerintem sem az), hanem azokat az általa spontán alkalmazott fogalmi struktúrákat, amelyek az antiszemitaizmus intellektuális tradíciójából származnak. Egyébként Romsics egyetlen kritikusa sem állította, hogy Romsics antiszemita volna, ahogyan az írásom elején idézett Heidegger-mondat, amikor leszögezi, hogy „A tudomány nem gondolkodik”, ezzel nem állítja, hogy a tudósok nem gondolkodnak.

*

Az írásom címében használt funkcionális antiszemitaizmus terminust pontosan erre a fajta antiszemitaizmusra ötlöttem ki, amely valószínűleg a legelterjedtebb lehet a magyar társadalomban. Természetesen a funkcionális alfabetizmus mintájára lett alakítva, amely köztudottan abban különbözik a közönséges alfabetizmustól, hogy képviselője megtanult írni-olvasni, minden képessége megvan a Gutenberg-galaxison belüli élethez, de nem használja ezeket az ismereteket, így azok teljességgel elsatnyulnak, megakadályozva új tudások megszerzését és főleg megértését. A funkcionális antiszemita rendelkezik mindazzal a képességgel, ismerettel és erkölcsi tudással, amely távol tarthatná tőle még az antiszemitaizmus árnyékát is, de vak azzal az értelmezési horizonttal szemben, ahol – bocsánat, most kicsit homá-

*

Már csak néhány megjegyzés. Milyen történet tartanék én alkalmasnak Horthy megfelelő értékelésére? Például olyat, akinek a Donkanyar leírhatatlan szenvedéseinek taglalása közben eszébe ötlene fölvetni, hogy e beteg, sebesült, tönkrefagyott és legyengült katonák közvetlen közelében tartózkodtak azok a munkaszolgálatos egységek, ahol helyenként minden második férfi orvos volt, ám a tiszték és keretalkotó katonák nem a segítségüket kérték, hanem ott pusztították őket, ahol érték. A mai napig nem találkoztam olyan nem zsidóval, akiben magától is felöltött volna ez a kérdés. Vagy például boldogan olvasnék olyan történetet, aki részletekbe menően terjesztené a maiak közt azt az összefüggést, hogy a határon túli magyar települések közül hány olyan van, ahol a magyar lakosság aránya azért nem éri el az egyébként teljesen abszurd 20 százalékos (a teljes körű nyelvhasználatot és a település magyar nevének használatát biztosító) határt, mert az átmenetnek bizonyuló visszaesetolást arra használták fel, hogy kiirtassék a magyar nyelvű zsidóság. Ez a tudás szembeötlően hiányzik mind határon belül, mind kívül. Ezekről a kérdésekről a mai magyar társadalom zöme legfeljebb annyit „gondol”, amennyit egykor a kormányzó maga. Sokat eláru az olyan megfogalmazás is, ahol például Romsics így válaszol Bojtárnak: *„Az egész korszakot végigvonulós, s végül páratlanul szörnyű katasztrófa sorokoll antiszemitaizmus tényét (...) sohasem tagadtam, sőt arra mindig nyomatékosan felhívtam a figyelmet.”* (Kiemelés tőlem, T. Gy.) Ez nyilván így van, csak hát Bojtárnak nem azzal van baja, hogy Romsics az antiszemitaizmus tényét tagadná. Ha jól értem, Bojtár azt az elvárását fogalmazná meg egy vezető történész szemében – és ebben az elvárásában magam is osztozom –, hogy a magyar társadalom I. világháború óta tartó katasztrófális züllésdiagnózisa jelenjék meg munkásságában.

A Horthy-korszak első két évtizede és a folytatása közé azért nem lehet semmiféle korszakhatárt vonni, és azért alkot végül is egyetlen kontinuumot az egész, mert egy meglehetősen egyszerű képhez összefoglalható a tartalma. Az egész korszakot átható revíziós törekvéseknek jókora része nemcsak érthető, de jogos is volt. Olykor azonban megcsúszhat a tartalom, hogy igaz és jogos törekvéseink teljesítésére a Sátán maga ajánlkozik. A hagyományos vallási nyelv ezt hívja kísértésnek. Ha majd egyszer megint lesz gondolkodó tudomány, akkor a bukás nem a tudós vakfoltján helyezkedik majd el.

MAJTÉNYI BALÁZS:

A múltba nézők felelőssége

Gerő András a *galamus.hu*-n megjelent *Akadémikus antiszemitaizmus* című írása nem egy történetésztesített hozzászólásra, petícióhoz való csatlakozásra. A cikkben írásain keresztül bíralt Romsics Ignác először a *Rubicon* honlapján fogalmazta meg kérését, hogy tereljük a vitát a tudományos diskurzus keretei közé: „A szakmai vitákat kutatásokon alapuló könyvekkel és tanulmányokkal, valamint konferenciatermekben elhangzó előadásokkal lehet és kell megvívni. Egy ilyen, a Horthy-korszak jellegzetességeivel foglalkozó tudományos konferencián való részvételre készen állók.”

A kérdéshez kívülállóként, nem történészként, hanem emberi jogokkal foglalkozó jogászként szóló hozzá. Szakmán kívülként azt gondolom, hogy akár a népszerű történelmi összefoglalókban, akár a történelemkönyvekben kifejtetteknek jelentős hatásuk van arra, hogy a társadalom mennyire fogadja el a demokratikus politikai közösség magatartás szabályait. E hatás adott esetben nem lebecsülendő, mint a jogi normák ereje, és a kettő közötti okozati kapcsolat is nyilvánvaló. Sokakat befolyásol – és például az anti-diszkriminációs szabályok elfogadására is hatással van –, hogy az oktatás révén szélesebb közönséghez eljutó könyvekben hogyan jelennek meg, illetve megjelennek-e egyáltalán a különböző kisebbségek, például zsidók, romák, nők, szexuális kisebbségek. Írnak-e róluk a történészek, és ha igen, a történet elbeszélője hogyan válogat az adatok között, milyen kontextusban ismerteti azokat, és körültekintően – mások, más közösségek szempontjaira is tekintettel – fogalmazza-e meg a mondandóját. Szembenéz és szembesít-e a különböző kisebbségek történelmi hátrányaival, az ellenük elkövetett vétkekkel?

Számos olyan népszerű történelemkönyv van, amely, ha előveszünk, okkal elmedkedhetünk azon, hogy vajon kellő érzékenységgel, előítéletmentesen kezeli-e a nők, a szexuális kisebbségek, a romák vagy éppen a zsidók történetét. Ebből, alappal vagy alaptalanul, arra is következtethetünk, hogy a szerzőnek antiszemita, homofób, nőgyűlölő, rasszista nézetei vannak-e, de azon is elgondolható, hogy miért tesz lehetővé a szöveg ilyen olvasatot. Ez a kérdés tisztán a kisebbségi csoportra való reflektálatlan, nem átgondolt utalások esetén is felmerülhet, ami, valljuk be, általános jelenség. S ennek felvetése már egy másik

szinten, a társadalomtudományok berkein belül indíthat meg egy átfogóbb, elméleti vitát.

A kritizált vagy megtámadott szerző joggal írja, hogy rendezzünk a korszakról konferenciát: mindenki vezesse elő érveit. Ám a számomra meglepő vita és a hozzászólások tanulsága az, hogy egy ilyen konferenciának nem a Horthy-korszak jellegzetességeiről kell szólnia. Az érdemi válaszok keresésénél ebben az esetben a diskurzus résztvevőinek nem csupán az autoriter korszak jellemzőivel, hanem a demokratikus diskurzus szabályaival is tisztában kell lenniük. Azt gondolom, hogy a kérdés azon is túlmutat, hogy milyen esetekben és hogyan lehet utalni például egy korszak szereplőinek zsidó származására. Az ilyen viták ugyanis módszertani kérdések átgondolását igénylik. Nem a látszólag szikár tények, események megvitatását, hanem általában a közös történelmünkön való beszédmód, az elbeszélő történetek újragondolását. Elengedhetetlennek tűnik, hogy a XX. század történelmével foglalkozók ütköztessek a véleményüket, és beszéljenek arról, hogy munkájuk során miként lehet megjeleníteni a különböző kisebbségi csoportok szempontjait (a többségi mellett), hogyan célszerű a rájuk vonatkozó utalásokat, állításokat kontextualizálni. Értéksemleges társadalomtudomány aligha létezik. Aki adatok között szelektál, már ezzel állást foglal. Az „egy korszakról mindent tudunk” típusú állításoknak nem lehet létjogosultságuk, hiszen az adatok közötti új módszerek szerinti szelektálás és a folyamatos reflexió új kutatási eredményekhez vezet.

A módszertani kérdések tisztázása nélkül, a pusztán az egyes szerzők megítéléséről szóló történészek közötti disputa a tudományos szférán kívül marad, és emiatt az érveléseknek *ad hominem* jelleget kölcsönözhet. E kérdéseket – a történelemszemlélet egyenlősítése érdekében – már a rendszerváltás idején meg kellett volna vitatni. Tudománytalannak tűnhet a felvetés, de ha valami, akkor ez talán változtatható volt a társadalmi előítéletesség vagy akár azon az anakronisztikus magyarországi történelemfelfogáson, amely az új alkotmányban is megjelent. A módszertani reflektálatlanságból következő legkisebb baj az, hogy tisztességteljes résztvevőkkel parttalan, a tudományos közegben kívül zajló vitákat eredményez.